

Г А Р Т

1780644

6

2

9

Д

В

У

НАДТ

ЛІРКІЗ-ДВУ

55300

заг. витр.

"Гарт"

М. В. Ольгінська вул. № 1
РЕДАКТОРУ "ЖИТТЯ І РЕВОЛЮЦІЯ"
ТОВ. ЛАКІЗА

Х-28-1-30

ЛІРКІЗ-ДВУ

ЦІНА
75 коп

Увага!

Увага!

ВСІМ, ХТО ХОЧЕ ПРОТЯГОМ 1929 РОКУ БУТИ В
КУРСІ СПРАВ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ Й ЗНА-
ЙОМИТИСЯ СВОЄЧАСНО З НОВИМИ ТВОРАМИ ПРО-
ЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ТАК УКРАЇНСЬКИХ,
:: :: ЯК І ЗАКОРДОННИХ, НАГАДУЄМО: :: ::

ЧИТАЙТЕ! ПОШИРЮЙТЕ! ЖУРНАЛ

Г А Р Т І

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ :: :: :: ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ: І. МИКИТЕНКА, І. КУЛИКА, В. КОРЯКА, П. УСЕНКА,
:: :: :: М. ДОЛЕНГА, В. СОСЮРИ, В. ЮРИНЦЯ :: :: ::

В „ГАРТІ“ 1929 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

Романи, повісті, оповідання, новели, поеми, вірші, подорожі, літературно-критичні статті, нариси, репортаж, нотатки, огляди, рецензії, літературні пародії, українську й закордонну хроніку і т. ін.

Крім творів українських пролетарських письменників, журнал міститиме твори західно-українських письменників, а також переклади з видатніших чужоземних революційних письменників.

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

Апрі Барбюс (Париж); Владислав Броневські (Варшава); Йоганнес Р. Бехер (Берлін);
Ф. Вайскопф, Еріх Вайнерт (Берлін); Роберт Вульф (Нью-Йорк); Вайль (Прага); М. Волинець,
Ю. Вухналь (Харків); Карл Грюнберг, Альберт Готопп, Клявс Герман (Берлін); Майкл Голд
(Нью-Йорк); К. Гордієнко, М. Гаско, С. Голованівський, (Харків); М. Дубовик, Ю. Дубков
(Київ); М. Доленго, А. Дикий, І. Дорожній (Харків); Д. Загул (Київ); Ом. Заратустра, Наталя
Забіла (Харків); Ю. Зоря (Київ); О. Заграва (Одеса); Мирослав Ірчан (Вінніпег); П. Козланюк
(Львів); Курт Клебер (Берлін); К. Кессер (Кельн); Франц Корічонер (Відень); Ю. Костюк (Прага);
Є. Крук (Нью-Йорк); Б. Коваленко, М. Козоріс, А. Ключня (Київ); В. Коряк, І. Ю. Кулик,
Ів. Кириленко, В. Кузьміч, О. Кундзіч, М. Качанюк (Харків); С. Кравців (Крига) (Харків);
А. Клин (Миколаїв); Іван Ле, О. Лан (Київ); М. Ледянка (Харків); С. Ю. Масляк (Прага);
Май Дніпрович (Балта); Іван Микитенко, М. Майський, М. Мотузка, Т. Масенко, Ів. Момот
(Харків); В. Миколюк (Одеса); Гергарт Поль (Берлін); Антон Павлюк (Прага); Л. Підгайний
(Київ); П. Педя Одеса; Л. Первомайський (Харків); Понтек (Зінов'євск); В. Рунін (Харків); Аптон
Синклер (Нью-Йорк); Суат-Дервіш-Ханум (Константинопіль); Я. Савченко, Л. Смілянський
(Київ); В. Сосюра, Лев Скрипник (Харків); Микола Тарновський (Нью-Йорк); С. Тудор
(Львів); М. Терещенко (Київ); Ів. Ткачук (Дніпропетровськ); П. Усенко, С. Федчишин (Харків);
Дм. Чепурний, М. Щермет (Київ); А. Шмигельський, Ю. Шовкоп'яс (Харків); С. Шупак
Київ); Н. Щербина, В. Юринець (Харків); Б. Якубський (Київ) та інші.

ПЕРЕДПЛАТА: на рік — 6 крб., на 6 міс. — 3 крб. 25 коп.,
3 міс. — 1 крб. 75 коп., 1 міс. — 65 коп. ОКРЕМЕ ЧИСЛО — 75 коп.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ: Головна Контора Періодичних
ДВУ (ХАРКІВ, СЕРГІЙСЬКА ПЛОЩА, МОСКОВСЬКІ РЯДИ, № 11)

:: :: АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: ХАРКІВ, ПУШКІНСЬКА, № 46 :: ::

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
ІНВ. № 170644

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА

365

H

A

R

T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. MYKYTENKO, I. KULYK, W. KORJAK,
P. USSENKO, M. DOLENGO, W. SOSSÜRA, W. JURYNETZ
STAATSVERLAG DER UKRAINA. APRIL 1929

Г А Р Т

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. МИКИ
ТЕНКО, І. КУЛИК, В. КО
РЯК, П. УСЕНКО, М. ДО
ЛЕНГО, В. СОСЮРА,
В. ЮРИНЕЦЬ
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н И
1929 КВІТЕНЬ

№ 4

68

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Обкладинка художника
А. Страхова

Перша друкарня ДВУ
ім. Г. І. Петровського. Укр-
годовліт № 1645 20/IV. 1929.
Замовлення № 1033. Тираж
1.500 примірників.

В. СОСЮРА

ЗИМА

Холодним спокоєм одягнено поля,
у білому вбранні замислилась земля,
Куди не глянь — огні, холодні скрізь огні,
і сонце, наче спить у мертвій вишині,
тепла не шле згори. Чи довго буде сон цей?
Замислились поля, стулило вії сонце.
Мов облетіла даль, зів'яла, одцвіла,
покрило льодом рік блакитні дзеркала,
там переливи хвиль вже не біжать вперед,
лиш іноді вітри торкають очерет,
і ріки, мов дзвенять, жаліються у сні,
не в силі скинути окови крижані.
А прийде ніч сумна, і місяць угорі
по небу темному розвісить ліхтарі,
завіє вовк у тьмі з огнем очей рудим,
і стане жить усе життям якимсь страшним,
у балках, у степу, на ріках і вгорі,
аж до холодної, до дикої зорі,
що прийде з глибини і над полями стане,
урочиста, як спів, з плащем своїм багряним,
погляне на сніги... отверзуться уста,
і сонце випливе, як риба золота.
В обіймах тишини і далі снігової
проходять ночі й дні у срібному завої,

та хуга іноді над степом продзвенить,
 крилами білими затьмаривши блакить,
 з риданням пролетить распатлана вона,
 погасне в далині... І знову тишина.
 Та прийдуть інші дні, й весни зелений спів
 у теплім сяйві зор, у дзвоні ручаїв,
 крізь привітання птиць, крізь роси і тумани
 над полем зацвіте, як музика незнана.
 Щасливі прийдуть дні і глянуть із безодні
 на океани трав, на ріки многоводні,
 що скинули свої окови навісні
 і вільно в даль біжать... Щасливі прийдуть дні!
 І в нас була зима, і ми були, як ріки
 в оковах навісних, похилі, без'язикі,
 в холодній тишині, під тягаром одвічним,
 нам не було часу підняти до зор обличчя.
 А десь цвіли сади і дивно пахли трави,
 над ними місяць плив рожевий і ласкавий,
 лунав там дзвін гитар, і в залях осіяних
 крутились у танку щасливі юні панни,
 і кавалери їх дзвеніли острогами.
 Як домовина, ніч гойдалася над нами.
 І в нас була зима. Та дзвін хрипкий церков
 раптово в ніч одну немов залляла кров —
 то запалили ми огні свої уперті,
 то ми пішли на штурм у білім танку смерті,
 і у тривозі збляк, розтанув пишний баль,
 і перемоги крик потряс колони заль!
 Упав минулий світ, мов яблуко дозріле,
 і на багнети ми троянди почепили.
 І в нас була зима. Але тепер не те.
 Тільки для нас земля співає і цвіте
 і звільнена пливе у зорянім тумані...
 О аромати трав, о крила днів багряні,
 що заплели вгорі невиданий вінець!
 О теплий тиск руки, о дружний стук сердець!

СЕРГІЙ ЖИГАЛКО
З ТОГО СВІТУ

ПОВІСТЬ

I такий вітер!

Ось уже два тижні, як він забирає хмари пилюки в степу, вривається з нею у місто, сліпить очі, вихоплюється на дахи, рве там покрівлю, кидаючи її униз, на голови переляканим проходим.

Такого вітру ніхто у місті не зазнав зроду. Не знали його ні акцизний чиновник Бурулька, ні русява дружина його, Глафіра.

Особливо ця ніч. Наче змагаючись з околишньою темрявою — шторм реве, вие, з свистом б'є віконницями по шибках, розбиваючи їх на дрібні шкельця, голосить і гуде в осиротілому парку, з дзвоном ламаючи надвоє сухі акації.

Сумно й тривожно у місті.

Ніхто не зважується запалити огонь у кімнаті або вийти у шторм на вулицю. Все живе замкнулось дома на всі замки, з трепетом прислуховуючись до відгону далекої канонади, що глухо влітається в перерви між дужими поривами вітру...

Акцизний чиновник Бурулька причинив двері, наклав три заціпки, два рази повернув ключа в замку, все це уважно перевірів і, здригаючись у своїй шинельці, помацки дістав ліжка, сівши біля Глафіри. У кімнаті було темно, як у могилі, холодно й непривітно. По шибках біла віконниця, будинок дрижав, у дворі протяжно й сумно вив собака.

Раптом щось пронизливо закричало на вулиці й змовкло. Глафіра простогнала. Бурулька крадькома підійшов до настінного годинника, помацавши стрілки, довідався, що було рівно година ночі.

— Хоч би ранок уже! — подумав він, сідаючи на ліжко.

Та в цю мить хтось підійшов до дверей, прислухавсь і тихо, наче до слабого, постукав. Бурулька задрижав усім тілом.

У двері знову постукало, дужче, настирливо, раптом закалатало з усієї сили, налягло на двері, так що скрипнули завіси.

Глафіра схопила Бурульку за руку, щось зашепотіла, а в двері було вже чобітьми, чимось важким, нарешті голосно крикнуло:

— Та відчиніть, Іване Йвановичу!

Бурулька навшипиньках підійшов до дверей і в замкову щілину спитав:

— Це ви, Кіндрате?

— Я. Пустіть на минутку!

Повернувшись два рази ключ, шкригнули три заціпки й у кімнату з свічкою увійшов двірник, сів біля столу, допитливо глянув на Бурульку.

— Ну, вдягайтесь, підемо!

— Як то, підемо? — разом скрикнули Бурулька й Глафіра. — Куди підемо?

В цю мить вітер ударив у вікно, розбилась шибка, погасла свічка.

— Усі робітники й злидарі зараз виходять з міста! — з темряви сказав двірник. — Завтра прийдуть більшовики і ми з ними. Лаштуйтеся, поки не пізно.

Бурульку наче громом вразило. Хвилину він мовчав, далі тихо й злякано промовив:

— Я не піду й дружина. Вони сюди не прийдуть, граф Зуботиченко у місті, чекає на допомогу... більшовики не діждуть захопити місто!

— Що ви кажете? — скрикнув двірник. — Графи нам не рівня, зараз підемо, поки не пізно, кажу вам...

— Ідіть самі! — рішуче одказав Бурулька. — Вам губити нічого...

— А вам є що? — зареготався двірник, простуючи до дверей. — Ваше діло, щоб не жалкували. Прощайте! Ой, жаліти будете!

Бурулька замкнув двері, поставив біля них стола й етажерку, затулив розбиту шибку подушкою і вже не сідав, а, щось роздумуючи, ходив по кімнаті, увесь час натикаючись на стільці, на ліжко, нарешті стомлений упав біля Глафіри й заснув.

Уперше за ці два тривожні тижні йому приснився сон, але якийсь недоладний, гидкий, усе лізли йому в лице свинячі пики, дивились на нього своїми сивими очицями, нарешті одна з них, найбільша, копнула його в лице і зареготалась. Бурулька помічає, що це не свиняча пика, а граф Зуботиченко.

— Графе! — скрикує Бурулька і прокидається...

Здивовано помічає, що вітер затих, зійшло сонце, і не чути стало канонади.

Тихо, щоб не розбудити Глафіри, Бурулька одімкнув двері, поспішаючи на вулицю дізнатись, чому настала така тиша.

Та на вулиці чекала його несподіванка...

Еге, Бурулька ніколи ще такого не бачив на власні очі, як це, що творилося зараз на вулиці. Десятки, сотні людей з пакунками, вузлами, чемоданами, дітьми, на звозиках і просто пішки, з криком „Більшовики йдуть!“, безтямно, як лист осінній, мчались до вокзалу. Кожен намагавсь випередити другого, слабший падав на землю і його немилосердно топтали ногами. Жахом кривились лица, очі горіли диким огнем, як то буває з волами, коли стрільнути на них з мисливських рушниць. Переляканий скот мчить куди попало, і горе тому, хто вийде наперейми: його зіб'ють з ніг, розтопчуть на смерть, криваве тіло його вдалять у землю залізними ратицями...

Ось мчить дебелий піп з двома золотими чашами, волосся йому тріпається на плечах, лице червоне, очі вискочили з ямок, — з розгону повалив він якусь дитину, що несла клітку з канаркою, і, наступивши її важким чоботом, зник у тумані. Поспішала за звозиком стара черниця; на милиці шкандибав сивий полковник;

10 молода артистка з великим чемоданом ледве встигала бігти, щоб не впасти, та чийсь потертий од довгого сидіння за канцелярським столом, лікоть штовхнув її в груди, артистка [упала, і в цю ж мить її вкрили десятки швидких, неминучих ніг...

Бурулька помітив знайомого чиновника, що над усю свою чиновницьку силу ніс самовара і головку кравецької машини. Зустрівшись очима з Бурулькою, чиновник кинув самовара, знову схопив його і, вигукнувши — „Евакуйсь і рятуйсь, куди знаєш!“ затерся в натовпі, наче вода його змила. В цей самий момент почувся пронизливий зойк. Величезна карета графа Зуботиченка, напхана подушками, дорогими кріслами й кошиками, врізалась в натовп, затовкала задні ряди, налетіла на чиновника з самоваром, все це брязнуло, закричало, і, коли Бурулька зрозумів, що трапилось убивство, карета графа Зуботиченка зникла за рогом. Тоді Бурулька здригнувся, підняв поли шинелі і помчав до себе в кімнату...

Боже мій! — кожна хвилина багато важить, а Глафіра лежить роздягнена до сорочки, прикладаючи до лоба вогку хусточку.

— Евакуймося! — несамовито скрикнув Бурулька. — Чорти тебе заберуть, евакуймося!

— Іване, що кажеш?

— Не до слів! Більшовики йдуть!

Коли б Глафірі до самого носа поставили цебераміяку — вона б тільки скривилась, заморгала очима чхнула і ніколи так швидко не схопилась, як почувши, що йдуть більшовики. Хустка з лоба полетіла в куток, Глафіра не в жарти стала лаштуватись до „евакуації“. Бурулька помагав одягти їй блузку, пальто, черевики, запинав хустку, крутячи Глафірою, як веретеном. Вона хотіла в дорогу узяти подушку, але Бурулька так дико вереснув, ніби й справді більшовики були ужедесь близько, — Глафіра забула навіть хусточку до носа, хоч уже три тижні страждала на нежить...

На вулиці не було ні душі, крім розчавленої дитини, мертвого чиновника і його самовара з кравецькою машиною.

— Візьму машину! — сказала Глафіра.

— Евакуймося! — крикнув Бурулька, схопив Глафіру на оберемок, перекинув її собі на плечі і, наче з дровиною, побіг до станції...

Вокзал, завжди тихий й порожній, тепер уявляв величезний шумливий ломбард або контрактний ярмарок. Гори подушок, меблі, самовари, грамофони, клітки з канарками — все це безладно валялось скрізь, де тільки можна було валятись. Ніхто цього не стеріг, люди стояли на рейках, галасували, вдивляючись за семафор. Якийсь панок у розбитому пенсне виліз на стовпа й, міцно ухопившись за ліхтаря, дзвінком голосом сповіщав, що йде поїзд.

Справді, до станції підходив ешелон. Десять далеко цокотіли кулемети. Над покинутим містом кружляв аероплян. За лісом часто, наче перевіряючи свій механізм, почала бити гармата...

Бурулька, діставшись вокзала, поставив на ноги Глафіру і, протискаючись з нею між людьми, натопкав когось ногу і, не вибачаючись, зараз же причавив чийсь маленьку ніжку у лакованому черевичку. Та ніхто на це не звертав ніякої уваги. Закон увічливості уже не грав ніякої ролі. І де там „закони“, коли якийсь піп, протискаючись наперед, лаяв на чім світ стоїть, не підбираючи слів якусь стару бариню; де тут „закон“, коли разом з Бурулькою товпились купці, чиновники, полковники, сам граф Зуботиченко і ті, що самі нікому не „тикали“ і їм ніхто не насмілювавсь „тикати“...

Нарешті з громом і свистом поїзд минув семафора, застрибав на стрілках і вже хотів промчати повз станцію не зупиняючись ні на хвилину, як проти нього вийшов піп з хрестом, став між рейками, піднявши руки.

12 Поїзд зашипів і зупинився. З вагонів визирнули перелякані жіночі голови у салдатських картузах і шапках.

Це була маленька частина з жіночого Батальйону Смерти, яка встигла прорватись крізь передні ряди більшовиків і мчала поїздом світ за очі, аби тільки не підставляти голів своїх під гострі кулі. Це була купка тих вояків, що Керенський, за браком мужчин сміливців, набрав з вулиць, з вертепів розпусти й, одягнувши у салдатські мундири, випустив проти більшовиків. Вони тепер утікали з фронту, як миші, і коли б не піп на колії, далеко були б у степах, кинули б там поїзд, щоб знову заповнити собою темні перевулки й будинки розпусти. Перелякані й здивовані, визирали вони з вагонів, а люди, захопивши свої речі, як з огню посунули до поїзда, але перший сміливець, якому пощастило кинути свого чемодана у вагона, посунувся під колеса, оглушений прикладом з рушниці. Видно, Батальйон Смерти не мав охоти перевантажувати і так повних вагонів.

— Ви так? — хтось дико вереснув, кинувши у вагона клітку з дохлою канаркою. — Ви, значить, так?

Зчинився страшенний гамір. Люди штурмом полізли на вагони, та з паровоза метнувсь білий прапор, і все стихло. Командир ешелону, він же й машиніст, висока огрядна жінка у галіфе гукнула:

— Брати, не затримуйте! Місця вам немає! Не затримуйте, ми ж вас захищаємо!

Який мент, усього одну мить, стояла німа тиша, на решті з сотні хрипких уст вихопились прокляття, що перейшли згодом у дикий рев.

— А, захищаєте!

— Вам є, а ми без місця! — і як один, хто з чим був озвіріло кинулись у вагони. Звідти почулись нерішучі постріли, хтось крикнув, що кине бомбу.

— Значить, так? За мною ж браття! — войовничо зарепетував Бурулька, схопив Глафіру за руку і, піднявши чиюсь етажерку, як лев посунув на вагона.

За ним, озброївшись самоварами, подушками, риди-
кюлями, забувши все на світі, посунули інші люди,
не в жарті почали лупити по чому попало вояків
з Батальйону Смерти. Бурулька з Глафірою, збиті
з ніг, попадали на землю, ледве устигли підлізти під
вагона, звідти шукаючи собі вільного місця, щоб
вискочити...

А біля вагонів стояла метушня, кричали хто як
і скільки міг.

— Брати!

— Ми покажемо братів!

— Фронт загадили!

— Проститутки!

— Бабию проклятуще! — несамовито верещала по-
важна дама, влучаючи своїм ридикюлем по лиці мо-
лоду дівчину у салдатському мундирі.

— Шлюхи, геть з дороги!

Два старі попи, улаштувавшись на буфері, чомусь
держали дівчину з Батальйону Смерти, розриваючи со-
рочку їй на грудях...

Біля одного гальма за вільне місце стявся чиновник
з молодим ксьондзом. Войовничий газард дійшов до
краю, вони схопили один одного за груди, гойд-
нулись і обидва попадали під колеса. На їхньому
місці зараз же примостився якийсь полковник, на ви-
падок вихопивши револьвера...

З галасом, наче гуни, тиснулись переможці у вагони,
сідали де тільки можна було сідати, улаштовувались
зверху на вагонах, як дома, все ще переслідуючи
своїх ворогів...

Особливо жорстока баталія розгорнулась на паровозі.
Машиніст, схопивши жіночими руками своїми
залізну кочергу, ворочала нею наліво й направо,
била черени сміливцям, що хмарою лізли на паровоза.
Якийсь панок зігнувся під кочергою, змахнув руками
й умер. А жінка у галіфе невтомно ворочала кочер-
гою, наче косила, і страшно було на неї глянути... 13

14. Бурулька в цей час бігав з Глафірою біля вагонів і ніяк не міг знайти вільного місця. Уже вкралась жорстока думка, що всі поїдуть, один він з Глафірою зостанеться тут, на вокзалі, щоб спокутувати чужі гріхи. Думка про більшовиків підганяла його гірше різок, коли ними бити по голих литках, він уже ладен був вчинити злочин, аби тільки такий трапився.

І от він опинився біля паровоза.

Одразу помітивши, що кочерга розмахувала тільки у три боки, він виліз на паровоза за спиною машиністові, витяг складеного ножа і, по-кошачому стрибнувши, з усієї сили по саму рукоять загородив ножа між лопатки. Кров бризнула йому в лице, але він не помічав нічого, схопив Глафіру за руку й, звівши її на паровоза, примостився з нею біля самого гудка і тільки тоді набрав у долоню чужої крові з лица свого...

Згодом ешелonom заволодили емігранти. Скрізь, на кожному гвинтику сиділи вони, як кажани, з трепетом чекаючи, коли рушить поїзд. Та він не рушав.

— Поганяй! — крикнули з заднього вагона.

Але нікому було „поганяти“. Машиніст, увесь закривавлений, лежав на рейках, а його помічник, молода дівчина, давно утекла за станцію, скинувши з себе салдатського мундира й шапку.

На щастя, ще не вмер інженер з розбитим лобом. Змагаючись за якогось цвяха з попом, він ударивсь головою об ріжок вагона і замість зомліти обома руками схопився за цвяха і висів тепер, наче шибеник, чекаючи, коли рушить поїзд. Почувши, що машиніста вбито, він одірвався з цвяха, став на паровоза й пустив пару. Цю мить десь зовсім близько сипнуло з кулеметів, густо загрюкала гармата, біля семафора з'явилися верхівці, над містом аероплян кинув бомбу, сколихнувши страшним вибухом небо і землю.

Та ешелон уже мчав од станції. Інженер з розбитим лобом так щиро став пускати пару у золотники, що

тільки курява вставала за поїздом, а колеса, стрибаючи, як м'ячі, не встигали торкнутись рейок...

Люди на вагонах міцно держали один одного, щоб не зірватись, їм не хватало чим дихати, справжня буря била в лице, а з буферів уже почали падати нещасливці, капали вони на землю, як вода з умивальника, на кожній верстві залишаючи покалічену жертву.

Бурулька схилюся лицем Глафірі на коліна, його почало нудити, лице зблідло, щось прошепотіли його сині уста, і він зомлів...

А поїзд мчав, наче од чуми і вже не страшно було, що йому наперейми з-за лісу вискочив загін кінноти...

II

Очутившись, Бурулька спершу обмацав себе і, упевнившись, що ще живий і Глафіра біля нього, став добирати, чому кричав увесь ешелон.

Поїзд стояв серед степу, спереду, куди мчались рейки, синів густий сосновий ліс. А люди галасували, збігались до паровоза, вимагаючи од інженера точної відповіді, чому він зупинився отут, у степу, де більшовики можуть їх половити, як курей, голими руками.

— Води немає! — десятий раз казав інженер. — Водомір показує нуль.

— Сам ти нуль! — кричали на нього. — Чому став, питаємо?

— Я не поїду! Води немає!

— Їдеш? — люто гукнули йому, лаштуючись розірвати його на шматки.

— Води ж немає! — жалібно й востаннє вереснув інженер, бо схопили його на кулаки, викинули його з паровоза під одкос, там він ударивсь об камінь, ліг, щоб більше не вставати...

Виявилось, що води в паровозі не було. Тепер ясно стало усім, — поїзд не рушить з місця і головне, ніхто

16 не знав, що це за степ, скільки проїхали верстов, може, там у лісі повно більшовиків, а може вони уже йдуть сюди, несуть помсту й зненависть і проллють кров, як воду. Дехто з страху зомлів, кілька чиновників панічно почали бігти просто у степ, але вискочивши на сусідню могилу — зупинялись і знову бігли назад, показуючи кудись руками. Там, наче хмара, щось повзло при землі, воно наближалося якраз до залізниці, ворушилося, помітно виростаючи у розмірі.

— Більшовики! — скрикнув Бурулька, пригортаючи до себе Глафіру.

Ешелон заворушився у безладді. Полковники зривали з себе погони й хрести, попи скидали ряс, обрізаючи ножами волосся; барині й баришні мазали сажею з паровоза собі лиця, рвали на собі одягу; чиновники топкали свої картузи з кокардами. Кожен хотів одразу стати старцем, знівеченим, бо знав, що тільки зневаженим і покривдженим подають більшовики свою руку. Бурулька глянув на Глафіру, на себе і, помітивши, що вони обоє й так подібні до двірників, прошепотів:

— Скажемо, що ми більшовики. Не забудь, Глафіро.

Граф Зуботиченко, згубивши свого бриля, метавсь з якоюсь скринькою, клав її під колеса, знову брав звідти, хотів закопати у вугіль на паровозі, але передумавши — підійшов до Бурульки.

— Швидко сховай!

Бурулька сховав скриньку за пазуху, вклонився графові і знову глянув у степ, куди дивились усі емігранти.

Там хмара більшала, сунулась вона неблаганно й грізно, наче смерть. Ешелон притих. Хтось зідхнув і чути було зідхання од паровоза до заднього вагону. Робилось моторошно. Два попи стояли без ряс під вагоном на колінях і молились. Бурульці ломились коліна, він сів на землю, нашіптуючи Глафірі, щоб

Антон Дикий
дружній шарж

АВТОР ЦЬОГО МАЛЮНКУ ТОВ.
Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ ВИМАГАЄ,
ЩОБ МИ ВИЗНАЛИ В МАЛЮНКОВІ
А. ДИКОГО. РЕДАКЦІЯ НЕ МАЄ
ОХОТИ З НИМ СПЕРЕЧАТИСЯ Й
ЧИТАЧАМ НЕ РАДИТЬ (НАДТО Ж
ЗАПИТУВАТИ, ЧОМУ В ЖЕРТВИ
ТАЛАНТУ Л. ПЕРВОМАЙСЬКОГО —
ЛИШЕ ОДНЕ ОКО, ТА Й ТЕ СКІСНЕ).
ОПОВІДАННЯ Ж А. ДИКОГО В
НАСТУПНІЙ КНИЖЦІ „ГАРТУ“ —
ПРОЧИТАЙТЕ. ЗВЕТЬСЯ ВОНО „ТРИ
СТОРИНКИ“, ХОЧ ЗАЙМАЄ АЖ
ПОНАД 60 СТОРІНОК.

казала вона у скрутну хвилину, що вони давно більшовики і крапка. Нарешті він протер очі і на всі легені крикнув:

— То вівці!

Справді, то була величезна отара овець. Цікавий чабан підгонив свою отару, аби довідатись, чому серед степу став поїзд. Та близько до вагонів йому не довелось підійти. Люди самі сипнули до нього з радісними вигуками, знімаючи руки до неба, наче уздрівши месію.

— Вівчарику наш!

— Наша утіхо!

Обступили чабана, сміялись, плакали, якась дама полізла до чабана з поцілунками, а старий піп, наче зійшовши з глузду, узявся в боки і, пританцьовуючи, став виспівувати:—„ой, чабане, чабаноньку, чи ти любиш дівчиноньку“.

Останнім до гурту підійшов граф Зуботиченко, одвів чабана в бік, строго спитавши:

— Нам треба зустріти більшовиків. Вони давно тут?

Ні, тут немає ніяких більшовиків. Чабан і не чув таких. Взагалі тут самі німці.

— Німці? — неймовірно скрикнув граф. — Як то, німці?

— Нуда, німці. Отам, за лісом, їхній кордон.

Граф витер рукавом спітніле лице своє і кашлянув. Одразу виріс він на цілий метр, розправивши плечі. Подав чабанові золотого червінця, щоб вибрав йому найкращого барана однолітка і приніс до вагону...

Поки чабан гонився за бараном,— ешелон уже знав, що кордон близько, треба негайно брати речі і йти до лісу. Одразу почувлись веселі вигуки, жарти, попи повлазили у свої рясни, а Бурулька, обнявши Глафіру за талію, показував їй на ліс, назвавши те місце „обітованою землею“. Глафіра дивилась йому на кінчик пальця, тоді тихо промовила:

— Аби ти знав, як я їсти хочу!

— Істи? — засміявся Бурулька. — Скоро у молоці плавати будемо! — і змовк, похиливши голову.

Може, уперше згадав, що їсти нема чого, не було у них ні шеляга, ні теплої одежини, щоб укрити своє нужденне тіло. Може, ще що подумав би, та граф Зуботиченко спитав, чи часом не згубилась скринька.

Ось вона і — прошу — Бурулька вмере, а скриньки не згубить, він служив змалечку і закони знає.

— Ти, брат, молодця! — сказав граф. — У тебе, бачу, речей ніяких — не візьмеш, часом, моє що піднести? Хе-хе, ти, брат, не сумуй, більшовик нас уже не візьме, а заживемо, курвого сина, га? Як ти думаєш? — і, помітивши на лиці в Бурульки рішучу згоду пожити „до курвого сина“, — закінчив: — так іди, візьмеш де-що і дружина твоя.

Ну, до діла!

Коли останній емігрант покинув поїзд, — сонце ко-тилось за ліс, у степу війнув вітер, на могилі, зігнувшись на патерицю, стояв чабан, кудись пильно вдивляючись своїми гострими, чабанськими очима...

А емігранти йшли до лісу, витягнувшись у довгу лінію під високим насипом залізниці...

Особливо важко стало коли ступили у пісок, що вів просто до лісу. Він був, як море глибокий, жадної билини не росло на його жовтій поверхні. Скільки не топкали його емігранти — сліду за собою не залишали, наче у воді, було важко витягати ноги, робили маленькі кроки, здавалося, ніхто ніколи не дійде до лісу.

Та не зупинялись ні на мить, хоч були стомлені, піт заливав очі, кров дзвінко біла у скроні, лица напружувались, наче хотіли лопнути.

Нарешті таки передні ряди перемогли пісок і ступили в ліс. Почулись легкі зідхання, дехто зупинявся витерти піт з лица і знову йшов, не вважаючи на страшну втому...

Позаду всіх, все ще бовтаючись у піску, сунув Бурулька й Глафіра з графовими речами. Глафіра несла самовара і крісло з золотими китицями, а Бурульчина спина гнулась під молодим баранчиком і ящиком з білизною, а на шиї гойдався кошик з пляшками вина.

— Ти чула? — одсапуючись казав Бурулька. — Назвав братом! Закинь ноги за шию...

Глафіра не глуха і чула, як граф Зуботиченко назвав його братом. Вона закидала неспокійні баранячі ноги Бурульці за шию і йшла мовчки.

— Граф допоможе службу знайти, він добрий. Ти як думаєш?

Та Глафіра нічого не могла думати. Просто упала з самоваром і кріслом у пісок, одкинула руки і застогнала. Була до краю знеможена, голодна ось уже два дні, у горлі їй посохло, серце ледве билося в грудях.

Бурулька злякано дививсь їй у посіріле лице, безпорадно жував губами, але не кидав барана й ящика на землю, бо добре знав, що вже не скине тоді собі на плечі.

— Пляшку розбий, там вино! — прошепотіла Глафіра. — Хоч крапельку...

— Боже нас хорони! — скрикнув Бурулька. Він просто не уявляв, як то можна розбити пляшку графового вина, аби урятувати Глафіру. — Ну, полеж трохи й підемо. Ну, вставай, мені теж не мед п'ється, а йду, не падаю...

І знову йдуть, ледве плутаючи ногами.

Глафірі здавалось, ніби вона йде дуже довго, цілий вік і ніколи не дійде до лісу, хоч було туди зовсім близько. Голова їй похилилась, з очей сипались сльози, нарешті вона упала в пісок і стулила очі. Бурулька подумав, що вона зомліла, але, приклавши ухо їй до уст, почув звідти страшну річ.

— Хоч би вже більшовики! — промовила Глафіра.

— Що ти кажеш? — скрикнув переляканий Бурулька. — Ну, зводься, підемо!

Вона не ворушилась. Лежала так довго, а над нею стояв Бурулька все нижче нахилиючи спину. Згодом Глафіра звелась, але твердо заявила, що краще вмере, а не понесе самовара й крісла. Не буде мучити себе графовим дрантям і точка.

— Шш! — озирнувся Бурулька. — Мовчи, він же граф!

Глафіра поставила на своєму. Піде, але не понесе самовара. Коли Бурулька дужий — нехай візьме собі на спину ще й графа.

Перевтома, безпорадність і нудьга надали їй почуття зневаги до всього, нехай то самовар і крісло буде князеве або цареве...

Довелось Бурульці узяти самовара й крісло з золотими китицями. Отак навантажившись, він, наче равлик, посунувся у ліс, відчуваючи, як останній дух йому випирало, коліна тріщали, серце намагалось горлом вискочити на волю, може б і вмер Бурулька, та обов'язок перед графом держав його покищо на ногах. Глафіра ішла за ним, приказуючи:

— Може б і граф виліз на тебе?

— Глафіро, не говори! Хіба ти хочеш, щоб нас убили більшовики? Мовчи, Глафіро...

Вона змовкла, помітивши, як слід за ним зрошувався кривавим потом...

Згодом підійшли до всіх емігрантів, що когось ждали серед галявини. Бурулька, як був, так і повалився на землю. Баранчик мекнув, а він зомлів. Глафіра похапцем стала відвантажувати Бурульку, наче верблюда, від ящика, самовара, кошика з вином і крісла з золотими китицями...

В цей час з гущавини наче вирости два німецьких салдати з прикордонної варті, підійшли до емігрантів і не стримуючи свого сміху — сказали:

— Die Russen sind gewundernswerte Leute sie sind gewohnt in Not zu leben!

„Росіяни“ й собі реготались, хтось сказав німцям — „гут морген“, тоді салдати, на диво усім емігрантам промовили по російському:

— Когда же большевікі прекратят чистіть Росію, ілі ви последніе? — і знову зареготались.

Може б довго ще жартували німці, та вийшов до них граф Зуботиченко, щось довго говорив з ними і, коли зникли вони у лісі, граф сказав емігрантам, що завтра вранці емігрантів переведуть на той бік кордону, а зараз спокійно можна лаштуватись до ночі, більшовиків тут ніколи не було й не буде і т. д. і т. д.

— Вітаю вас із спасінням! — закінчив граф, простуючи до високої сосни, де кілька полковників і попів розпалювали багаття для графа...

III

Убившись в силу, Бурулька з Глафірою почали частинами зносити графові речі під велику сосну. Помітивши крісло, граф задоволено повалився у нього, розповідаючи полковникам та попам якусь дуже веселу пригоду, бо вони качались з реготу, хапаючись за груди.

Коли Бурулька приніс баранчика — крик радості вихопився у графа.

— Ріжте його, смажте, щоб курява вставала! — сам узяв баранчика за роги і, розгойдавши, з усієї сили ударив ним об сосну.

На мертвого баранчика кинувся піп з ножем, оббілював його, як справжній різник, тоді узявся закривавленими руками в боки й зареготався.

— А тобі велика дяка, ти, бачу, не пропадеш! — сказав граф Бурульці, одрізав шматок барана, настроїв на шпичку і почав смажити...

Бурулька з Глафірою постояв трохи, хотів щось сказати, але, махнувши рукою, пішов од огню. Вони посіли у темряві під кущем, Глафіра заснула, а Бурулька накривши її шинелею, став ходити між купками

22 емігрантів, що лаштувались спати. Коли пробирало холодом, він підходив до вогню грітись. Але зупинившись раз біля одного гурту, Бурулька ледве стримався, щоб не заплакати. Це була одна родина. Кругом лежали вузли, вузолки, вузлики, вузолочки, чемодани й пищав маленький самовар. Помітивши Бурульку, пані сказала своєму чоловікові:

— Дивись на речі! — і ще щось додала по-французькому.

Бурульці сльози навернулись на очі, та все ж зміг він одійти в темряву, уже не підходив грітись, сів біля сонної Глафіри й зідхнув...

Поки табір засипав — біля графового багаття саме починався бенкет. Бурульці видно було, що там робилось. Граф сидів у кріслі, біля ніг його на колінях стояли попи й полковники і просто з пляшок пили вино. Видно, були вже усі п'яні, не могли звестись на ноги, лазили по землі, падали, щось кричали, когось погрожували пляшками. Чув носом Бурулька, як звідти густо несло горілим м'ясом.

Глафіра прокинулась, звела голову тихо мовивши:

— Хоч би що їсти! — і знову впала головою на землю.

Бурульку наче хто окропом линув.

— Зараз! — сказав він, скинув картуза і, рішуче підбігши до графового крісла, зупинився, як укопаний.

— А, це ти! — вигукнув граф. — Ти, брат, герой. Це герой у мене! — звернувся до своїх гостей, що лежали біля вогню, носами риючи землю.

Були п'яні, як звошки. Кругом валялись пляшки, шматки горілої баранини були й у вогні, на траві, один полковник держав цілу баранячу ногу, когось погрожував нею, вимахуючи нею, наче шаблею. Сам граф ледве сидів на краєчку крісла, волосся звисло йому на очі, руки й одежа замащені кров'ю й м'ясом баранячими, був дуже схожий на дикуна, що справляє свій бенкет кривавий над трупом свого полоненого...

— Може є що їсти у вас, графе? — несміливо заявив Бурулька.

— Їсти? Як то, їсти? — щиро здивувався граф. — Не хлібом живий чоловік буде, а духом божим. Ти чув... — хотів щось сказати, та вискочив з крісла і коли б не Бурулька — опинився б в огні.

Бурулька зручно підхопив графа, помістив у кріслі і вже хотів схопити шматок баранини й бігти звідци, простяг був уже руку, але граф помітив його намір, схопив його за коміра, крикнувши на все горло:

— Е, так ти, бачу, сам більшовик. Ану, перехристись, невіро!

Бурулька поки христився — графова рука все глибше сунулась йому за коміра. Утікати уже було не сила, хіба що рвонутись, кинути графа в огонь, самому полетіти разом з ним і тільки тоді буде можливість спекатись залізних рук графових.

Раптом граф дико зареготався, щось пригадавши.

— Отець Никий, починає молебствие, а ти дякуй! — труснув Бурулька.

Отець Никий, розмахуючи ногою в повітрі хрипко почав:

... Спасі - і госпо - оді
Люді тво - о - я...

За ним гули полковники:

... і благослові достояннє тво - є...

Граф не зводив очей з Бурульки і, помітивши, що тому уста були мертві, труснув ним, наче грушею.

... Победи - и, благоверному
Імператору нашему... —

дико заспівав Бурулька й раптом змовк.

— Забув, як царя звуть?

— Його ж величність убито! — промовив Бурулька і зразу обомлів.

24 Граф несамовито вчепився йому в волосся обома жменнями, повернув йому лице до себе й плюнув в очі.

— Ще хочеш? На!

Бурулька не втирався, тільки злякано водив очима, як би вискочити з пастки. А граф наче був збожеволів. Заплювавши усе Бурульчине лице, сказав:

— Я вам не раз плював, чуєш, хаме? — і все ще не випускаючи руки з волосся, другою рукою витяг знайому Бурульці скриньку, надавив на неї пальцем, кришка одскочила, а з середини щось блиснуло, наче сльози. — Ти бачиш?

— Бачу графе.

— Що ти бачиш, хаме?

— Діаманти...

Справді, скринька була повна діамантів, що одсвічували своїм таємним світом, наче зорі.

— Плюну просто в око — матимеш камінчика. Згода? — тихо прошепотів граф уже шукаючи вразливого місця у Бурульчиному оці.

— Плюйте, графе!

Два рази, з непереможною насолодою плюнув граф йому в лице, а Бурулька, наче нічого й не трапилось сховав собі два діаманти.

— Плюньте ще, хоч разочок!

— Ні, дудки, скоте, марш звідци! — хотів пхнути Бурульку ногою, але сам не втримався і як опука повалився на землю...

Бурулька зірвався, наче з гілляки, підбіг до сонної Глафіри, ліг біля неї і, намацавши в кишені камінчики, хрипко засміявся...

IV

Не зовсім ще благословилося на світ, а вже всі емігранти були на ногах, лаштуючись в дорогу. Три німецьких салдати з офіцером поставили емігрантів у чергу, підраховали їх, наче овець, і довга лінія людей посунулась у гущавину, ламаючи сухі гілки,

вийшла з лісу зупинившись перед комендатурою кордонної охорони.

Маленький цегляний будиночок з радіощоглою, поблизу касарня для салдатів,— оце й уся була охорона вузьенької смужки землі, що зветься кордоном. Тут же гули три автомобілі з кулеметами біля шоферів...

Кожен емігрант мусив по одинці заходити до комендантської, там з'ясовували його походження, обшуквали, перевіряли паспорти, робили відтиски пальців, наче каторжникам. Німецька „охранка“ спостерегла, що між емігрантами раніш проходили через кордон і комуністи, та це було далеко раніше, як усі недовбитки білогвардійщини й старого режиму нахрянули на кордони шукаючи захисту й кордонна охорона просто не встигала проробити перевірки. І взагалі тоді було більше князів, царевих родичів, їх не зручно було питати де родився і що робив до всесвітньої війни. Тепер пішла риба дрібніша і рідко коли з'явиться який граф дивак, а все купці, дворяни, попи й інші чиновники, що лякались більшовиків хоч змалку тремтіли й перед російським князем і утікали за кордон за інерцією, як риба іде з моря на нерест високо у прісні річки. З ними німецька охорона так само церемонилась, як і з своїми салдатами...

Якось вийшло так, що Бурулька з Глафірою став першим у черзі, зупинившись проти дверей до комендантської. І його подиву не було кінця й краю, коли граф Зуботиченко, усі попи й полковники гуртом зайшли до комендантської, побули там яких десять хвилин і знову вийшли, та не стали до черги, а влізли в автомобілі й поїхали. Зробили це мовчки, ніхто з них не вклонився на прощання землякам своїм. Правда, граф Зуботиченко, помітивши Бурульку погрозив йому пальцем, зробивши на устах щось подібне до посмішки, але це вийшло так, наче з-за хмари виглянуло сонце й одразу сховалось до вечора...

Нарешті прийшла черга до Бурульки. Він похапцем перехристився, глянув на Глафіру й прочинив двері. Сивий комендант глянув на нього з - під окулярів, прочитав паспорта, тоді склав руки на столі і, не спускаючи очей з Бурульки, спитав:

— Ваші політичні переконання? Як дивитесь на комуністів?

Такого запитання не сподівався Бурулька. Його одразу кинуло в піт. Політичні переконання... власне, переконаннів у його зовсім не було ніяких, а на комуністів дивився дуже просто, бо комуністи й більшовики це все одно.

Більшовиків Бурулька лякався так само, як дитина лякається цигана.

Він довго думав, як висловитись більш точно й красно, переступав з ноги на ногу, нарешті, глибоко зідхнувши, з одчаєм відповів:

— Комуністів поїв би, а переконання мої тверді в політиці, ваше благородіє.

Комендант посміхнувся, віддав паспорта і, не робивши відтисків з Бурульчиних пальців, махнув рукою.

Увесь мокрий, наче з лазні, вийшов Бурулька, дорогою шепнув Глафірі, щоб нічого не лякалась, сів на каміня одкривши на вітер груди. Коли вийшла Глафіра — вони одійшли в бік, прослали шинелю, потиху розмовляючи...

Так то. Бурулька радий, як дитина. Житиме в Берліні, вивчить німецьку мову і буде говорити нею, як дома. Головне, ніколи вже не доведеться утікати од більшовиків, вони обоє постаріють, питимуть пиво, а там умруть. Як цікаво склалось: — були в Росії, більшовики гнались за ними, могли б убити, а тепер спокійно житимуть у Берліні. Бурулька аж посміхнувся на radoшах...

Глафіра слухала мовчки. Коли він змовк, — поволі, переконуюче доводила, що ця країна чужа їм, наче мачуха, це раз. Друге, — у них ні шеляга, голі вони,

як турецький святий, а мови цієї ніколи не розберуть, це два. Три й чотири,— немає у них грошей...

— Грошей? — здивувався Бурулька, добуваючи щось у кишені.— Хіба це не гроші? — поклав на долоню два діаманти.— Це гроші і не абиякі гроші!

Глафіра переможено змовкла. Ну, ясно, це ціле багатство, оці камінчики.

Коли ж Бурулька розповів, як йому дістались діаманти — вона посміхнулась, похитала головою, докоривши його, чому він не схотів, щоб плюнули йому ще разів хоч п'ять, од цього він би не вмер і око не вискочить з-під лоба.

— Просив, та не хоче... і разу більше не схотів плюнути! — реготався Бурулька.

Тепер тільки в Берлін і точка. Бурулька серцем чує радість і щастя. Та серце його, наче навмисне зрадило...

Емігрантів збили в один гурт, офіцер зробив коротеньку промову, з чого Бурулька зрозумів, що за встановленим порядком емігранти мусять перейти карантин, їхню одежу продезинфекціюють і тоді — кому куди краще.

Крик обурення був відповіддю на промову. Емігранти захвилювались, вони ніколи не сподівались, щоб цивілізована країна могла допустити таку наругу над тими людьми, що ледве з самими душами урятувались од більшовиків. Почулися прокляття. Часом не за звонщиків їх приймають?

Більше од усіх хвилювався Бурулька. І де та правда, коли попи, полковники, граф Зуботиченко, якийсь там нещасний граф поїхав на автомобілі, може він слабкий, чому він обминув карантин і дезинфекцію? Та тут, може, не карантин, а принцип, де та правда, питається? — докопувався правди Бурулька.

І „правда“ вийшла просто з касарні, перетворившись у групу салдатів з рушницями на плечах. Вони оточили емігрантів, офіцер став спереду і за ним мовчки

28 й покiрно посунула валка емигрантiв у степ, де в долини стояло два великих, бiлих будинки...

У процесi ходьби кожному поволi западало на розум, що може й краще пройти карантин i вже цiлком здоровим почати нове життя у чужiй країні. Разом з тим, вони спочинуть й обмiркують, куди краще податися, до якого мiста їхати.

— Це дуже добре й розумно! — доводив Бурулька Глафірі. — Ми спочинемо, протруять нашу одежу, дійсно, тiльки дивуватись, яка культурна країна...

І не зчулись, як дiстались бiлих будинкiв у долині, офіцер наказав зупинитись i не галасувати...

Будинок од будинка стояв за сто крокiв. Кожного з них було обведено у три ряди колючим дротом.

Дехто з емигрантiв зiдхнув, хтось хотiв подати свiй голос, але тiльки розкрив рота, бо офіцер щось крикнув салдатам, вони зробили „на караул“, з крайнього будинка вийшов чоловік у циліндрі, строго заявивши, що жінки й діти підуть у крайній будинок, мужчини до свого, це закон i ніхто не сміє його порушувати.

Серед емигрантiв почувся був глухий гомін i враз притих, бо чоловік у циліндрі сердито на всiх глянув, щось шепнувши офіцерові.

Жінки з дітьми пішли до свого будинка, а мужчини мусили були знову стати до черги, бо перед тим, як увійти до будинка треба було кожному зайти до маленької комiрки, де агенти обшукували емигранта, забирали рiзні коштовності, гроші, персні, годинники, книжки й iнші золоті речі. Все це поверталось власникові тоді, як він виходив з карантину на волю.

Довiдавшись про це, Бурулька поклав дiаманти під язик, спокiйно увійшов на обшук, байдуже позираючи на агентiв i на столики, де вже лежала книжка й перстень якогось емигранта. Його похапцем обшукали, тоді налили склянку якогось питва, але Бурулька рiшуче похитав головою, — він не п'є. І раптом йому ясно сказали, що кожен емигрант мусить випити лiків,

аби приготувати шлунок свій до умов карантину. Бурулька перехилив склянку, хотів проковтнути, та горлові м'язи скорчились од нестерпимо смердючого питва, виплюнувши разом з ним два діаманти. Їх спокійно поклали на стіл, записали, дали Бурульці квитанцію і прочинили перед ним двері, що просто вели до карантину.

Бурулька зробив два кроки вперед, стулив очі й коли розплющив їх — мимоволі поточився назад, ледве стримавшись, щоб не скрикнути...

Місце, куди ступив Бурулька, уявляло величезний барак з маленькими заготованими віконцями, кудю продиралося сіре світло, од чого у бараці був вічний присмерк. Під стінами були високі помости для спання, де крім соломи Бурулька помітив у кутку кількох людей, що нерухомо лежали, наче мертві. Посеред бараку стояло відро, щоб плювати, віник і діжка з водою.

Це й був той карантин, де емігранти спочивають, їхню одежу дезинфекціонують, тоді вони здорові — їдуть звідци куди кому краще, уже не лякаючись більшовиків...

Бурулька не зважувавсь сам рушити з місця і тільки тоді, як інші емігранти почали розташовуватись на помостах — став вибирати й собі місце.

Та скрізь було темно й вогко, давня солома одгонила попередніми „мешканцями“, видно, її ніколи не змінляли новою, бо скрізь валялись онучі, клаптики з одежі, недопалки цигарок, поламані гребінці й гудзики з царським орлом. Не знайшовши кращого місця Бурулька прослав шинелю біля невідомих сонних людей, ліг і замислився...

Він просто нічого не міг зрозуміти. Знав тільки, що він у вогкому, темному бараці, біля дверей стоїть салдат з рушницею і не пускає вийти, щоб хоч трохи вхопити свіжого повітря. Особливо його непокоїли ці сонні люди. А може вони мертві й гниють. Він звівся

30 на лікоть, довго вдивлявся у свого сусіду, замотаного у гниле дрантя, нарешті наспіливсь торкнути його віхтем соломи.

З лахміття визирнуло якесь обличчя в кудлатій бороді, повело гарячими очима і наче щось подумавши — крикнуло:

— Не лізь, уб'ю! — але не сховався знову невідомий у своє лахміття, сів на соломі, пригладив волосся на голові, жалібно спитавши: — у тебе хліб є? Дай мені їсти...

Бурулька розвів руками і похитав головою. Він сам голодний, хліба не бачив ось уже два дні.

— Я віддам хліб, я хліб віддам! — говорив невідомий, підсовуючись до Бурульки. — Коли виживу — гори хліба дам тобі.

Бурулька знову запевнив, що хліба немає, спитавши невідомого, як його на прізвище і чи давно він у бараці.

— Тут два тижні, здається вмеру. Я Шванський, завод Шванського, чув?

— Умрете? — скрикнув Бурулька. — Як то, умрете? Ви ж емігрант, вас мусять лікувати.

— Дурень! — безнадійно махнув рукою Шванський, накидав на себе гниле лахміття, ліг і застогнав...

Скоро заграбовані вікна зовсім потемніли, надворі був вечір, а в бараці стояла чорна ніч. Біля дверей салдат засвітив свічку, од чого у бараці стало мото-рошно. Свічка, здавалась, була десь дуже далеко, салдат біля неї скидався на відьму, що шепоче щось над своїм чортовим зіллям. Емігранти мусили спати, сказав салдат якоюсь мовою, але його не розуміли, не могли зімкнути очей, зідхали, ворочались на соломі, хтось звівся на коліна й молився богу...

Бурулька все ще не міг заспокоїтись. Слова Шванського глибоко запали йому в душу. Він з цих слів вивів дуже просту істину, якої сам злякався: — коли Шванський мав у Росії завод, а тепер радий шматку хліба, — що ж тоді буде з Бурулькою й Глафірою?

Піт пронизав йому тіло, почали ввижатись привиди, крик одчаю готовий був вихопитись йому з уст, коли згадав Глафіру. Раптом, почув, як Шванський простяг руку, пошукав нею по соломі й намацав його голову.

— Що ви робите? — прошепотів Бурулька, одсовуючись.

— Мовчи! — погрозив Шванський. — Думав, збрехав ти... шукав хліба...

Знову стало тихо, шелестіли пацюки в соломі, іноді зідхав емігрант, тріщала свічка, як над покійником.

Бурулька до самого світу не міг стулити очей. Голова йому ходила обертом, він думав, — думав, нарешті дійшов до дикої вигадки, до чого дійшли, наче змовившись, — усі емігранти.

Уранці, вони як один кинулись до дверей, зім'яли салдата, вискочили з барака і вже хотіли бігти в степ, та колючий дріт спинив їхній войовничий запал. Вони метались, як миші в пастці, знімали страшний гамір, брали поліна дров, щоб пробити дірки у колючому дроті. Та незабаром сюди підбіг загін салдатів, вистрілив залпом, офіцер підійшов до бунтарів, спитавши, що їм, нарешті, треба.

— Жити дайте! — першим гукнув Бурулька.

— Випустіть нас!

— Ми не каторжники! — кричали усі разом, розмахуючи дровами.

Довелось салдатам знову подати залп, один і другий, офіцер вихопив револьвера, спокійно спитавши, що хочуть робити „ді руссен“.

— Ось що! — разом вигукнули емігранти і десятки поліняк полетіло на офіцера.

Офіцер щось подумав, тоді дав наказа і салдати з багнетами кинулись на емігрантів, загнали їх у барака й замкнули двері. Офіцер у шпарину двері заявив, що коли росіяни будуть і далі дітьми — їх спершу вишмагають, а на другий раз перестріляють, як собак. Їм хочуть добра, а вони бунтують, наче більшовики.

Емігранти погодились не бунтувати, спитали тільки, чи довго їх держатимуть отут у кузні?

— Це не кузня! — образився офіцер. — А випустять за тиждень.

Знову біля дверей став похмурий салдат, уже озброєний, крім рушниці, бомбами, емігранти поволі заспокоїлись, почавши перший день карантинного життя...

По одинці їх випускали умитись, там кожен брав чашку окропу, грудочку цукру й шматочок хліба, ішов назад у барак і снідав. До обід вони мали право робити все, що тільки хочуть: — спати, розмовляти, реготатись, або плакати. Емігранти брали перше й спали. В обід з жіночого бараку салдати приносили цебер борщу, мішок хліба, миски й ложки, ставали біля дверей, а емігранти чергою підходили брати обід. На чотириох душ давали цілий хлібець, чотири ложки й миску страви. Все це з'їдалося в одну мить; просили добавки, та салдати тільки посміхались, хитали головами й виходили.

З обід до вечора емігранти спали. Увечері чашка окропу, шматочок хліба, — цукор мусів залишатись од снідання. Тоді по десять чоловік випускали на світ божий. Емігранти ходили кругом барака, лягали чевом на землі, дивились крізь колючий дрід на сусідній барак, де були їхні жінки й діти. Звідти також дивились сумно і безпорадно — у цей бік. Уночі всі спали.

Це здорово, ніч для того, щоб спати і такий закон усіх карантинів...

Так минав тиждень, одноманітно, сіро й нудно. Кожному емігранту лице осунулось, позеленіло, у суглобах з'явився різкий біль, од вічного присмерку очі не могли дивитись на ясний світ. Перестали один з одним розмовляти, не чулось уже сміху, наче зібрались сюди кати, або хронічні меланхоліки. До цього ще жахливий голод. Годували, як собак, харч був без жирів,

ніхто ніколи не наїдався. В обід завжди траплялась якась прикра історія.

Чотири чоловіки, одержавши ложки, миску страви й хлібець — ішли в куток, брали шнурочок, міряли ним хлібець уздовж і впоперек, міряли так довго і тільки дійшовши аптечної точности — різали хлібець на четверо. Страву їли по черзі: — один ложку, другий, третій, четвертий. І так до кінця. Горе тому, хто набирав ложку через край, — його лаяли, плювали в лице, били ложками, скубли за волосся. Коли ж у місці залишалась зайва краплина — її також різали на четверо й поїдали.

Особливо важко доводилось Бурульці. Він завжди обідав з трома директорами гімназій. Вони ухвалили такий порядок: — той не має своєї пайки хліба, хто не відгадає якоїсь загадки, чи то історичної постаті, або події. Директорів було більше — тому Бурулька мусив на це пристати.

— Хто перший з греків побачив Кавказ? — спитали Бурульку.

— Олександр Македонський.

— Прометей! — зареготались директори і Бурулька їв тільки самий борщ.

Так перебрали Юлія Цезаря, царицю Катерину другу, Бонапарта і Діогена з його діжкою й інших зор світу. Тільки раз довелося Бурульці з'їсти хліба. Він одразу відгадав, що найбільше хабарів бере акцизний чиновник.

— Ну, їж! — сказали директори. — Ти вже й так охляв!

І тиждень минув, а емігрантів не випускали. Дехто з них серйозно заслаб на шлунок, один чиновник почав кидатись з ножом на салдата і його повезли до лікарні. Шванський одної ночі віддав своє лахміття Бурульці, а вранці помер. Салдат біля дверей мовчав, світив уночі свічку, коли ж до нього підходили спитати, чи довго їх тут мучитимуть, — він дико щось

34 вигукував, замахавши рушницею й схопивши бомбу.

Безпорадність і сум опанували емігрантів. Хтось сказав, що їх повезуть до Франції, аби ними відмолодити вимираючу націю і ніхто на це не звернув особливої уваги. Один Бурулька подумав трохи й сказав сам собі: — а як же тоді Глафіра?

А раз пішли уперті чутки, ніби їх повезуть на різниці, щоб начинити ними ковбаси. Ця чутка ходила два дні, почалися заколоти. Бурулька не знаходив місця спокійного, підбурював вчинити бунт, задушити салдата й вискочити на волю. Але сили не вистачало удруге бунтувати. Ходили, наче мертві, і коли спали, — то годі було їх розбудити. Треба було чогось гострого, незвичайного, щоб викликати роздратовання у цих сонних, млявих людей, що вже нічим більше не цікавились, крім доброго харчу й свіжого повітря.

І такий момент настав.

Раз увечері, коли Бурульку випустили погуляти, він побачив, що до жіночого бараку підїхало кілька великих автомобілів, забрали жінок і дітей і поїхали кудись у степ. Це вкрай схвилювало Бурульку, він знав, що і його Глафіру кудись повезли і, не догулявши своїх десяти хвилин, ускочив у барак, крикнувши страшну звістку.

Між емігрантами зчинився неймовірний галас, усі посунули на салдата, але той вчасно вискочив замкнувши двері. Та це мало вплинуло на розворушених емігрантів. Вони били ногами в двері, вилазили до віконця, кричали звідти, намагалися виламати ґрати. Хтось знайшов покинену салдатом бомбу, викинув її з віконця, страшним вибухом сколихнувши вечірні сутінки.

Незабаром барак оточили салдати. Знову у шпарину офіцер спитав, чим незадоволені „росіяни“.

На відповідь була уперта мовчанка. Емігранти полягали, щоб набратися сили і ранком рознести барак на тріски.

Уранці вони заявили, що од барака зостанеться руїна, коли їм не скажуть, де діли їхніх жінок із дітьми.

— Де діли? — щиро здивувався офіцер. — Вони спокійно поїхали до Берліну, там стануть до роботи і не треба про них турбуватись.

— Де діли жінок, собаки? — крикнув Бурулька, вдаривши відром по шпарині, куди говорив офіцер.

Відповіді не було.

Цілий день дверей не одмикали, емігранти не розносили на тріски барака, були голодні, знесилені, гнів їхній втихомирився, вони проспали цілий день і цілу ніч, тільки уранці сповістили їх, що карантин закінчився, можуть вони забрати свої речі і йти, куди хочуть. До сусідньої станції їх повезуть на автомобілях, видавши дарові квитки й на поїзд.

— Германія просить забачення, коли росіянам хто вчинив яку неприємність! — закінчив офіцер...

Бурульці повернули його камінчики, спитавши, куди він має охоту їхати.

— Берлін! — скрикнув Бурулька.

— Що ви там робити будете? — зацікавився офіцер, виписуючи квитка. — Раджу їхати десь на заводи або на ферми...

— Більше говоріть! — зневажливо кинув Бурулька, вліз в автомобіля й зідхнув.

Коли од'їхали од барака, — він поклав лице в долоні і несподівано вперше в чужій країні — заплакав...

V

Поїзд зашипів, здригнувся на стрілках і зупинився.

— Берлін, ді руссен! — сказав кондуктор, зазирнувши до емігрантів, і замість одчинити їм двері — замкнув вагона, наче там сиділи не „ді руссен“, а небезпечні звіри.

Емігранти, не довго думаючи — кинулись до дверей, навалились на них плечима, били ногами, кричали, дивились крізь скло у вікна, бачили, як пасажири виходили з вагонів, знову лупили у двері, намагаючись

36 зірвати їх з петель. Кожен думав, що знову готується їм нова історія, гірша ніж на кордоні. Раптом брязнуло скло, Бурулька висунув голову у розбите вікно, на чім світ стоїть закричавши:

— Рятуйте, хто в бога вірує!

На галас збіглись носильники, жандари, почувся тривожний свищик, усі здивовано поглядали на Бурульчину голову у розбитому вікні і довідавшись, що це привезли емігрантів, — почали реготатись. А Бурулька кричав, розмахував руками, намагався вискочити з вікна, уже було висунув половину тіла, — та кондуктор одімкнув вагона, туди увійшов чоловік з орденом на грудях, призірливо глянув на збентежених емігрантів, суворо й гордо мовивши:

— Трошити вікна можете дома.

Далі він відрекомендувався, назвав себе представником з ОПРЕ і, натягаючи лайкову рукавичку на свої куці пальці, додав:

— Емігранти мусять у першу голову з'явитись до ОПРЕ. Прошу йти за мною...

Емігранти, захопивши хто що мав, покійно пішли за чоловіком з орденом на грудях, сіли у величезного автомобіля, що ним возять лантухи з житом, і рушили вулицями Берліна...

Бурулька міцно вчепився за свого картуза, щоб не знесло вітром, бо машина мчала так швидко, що, здавалося, колеса не торкалися землі. На кожному повороті він скрикував, ойкав, заплющував очі, не міг зрозуміти, як шофер встигав лавірувати між сотнями автомобілів, трамваїв, які мчали вулицею наче комети. Йому дух збивався в грудях, коли, здавалось, автомобіль зараз налетить на трамвая або на телеграфного стовпа і розіб'ється в тріски.

І таке місто дивне, боже ти мій! Завернувши у тихий перевулок — машина пішла тихше. Бурулька уже міг роздивитись, що кругом робилося. Вражали його будинки, тьма-тьмуца людей на пішоходах і скрізь

нечувана чистота, наче у церкві. Він ніколи не сподівався, щоб на улиці була така охайність. І помітив Бурулька, що ніде не було старця, як це у покиненій батьківщині трапляється часто,— біля кожного стовпа новий нещасливий.

— Ось де люди живуть!— крикнув Бурулька на вухо своєму сусідові.

Той похитав головою...

Раптом машина стала біля довгого будинку, де над головними дверима висіла золота дошка з написом:— „Общество Помощи Русским Емигрантам“.

У вестибюлі емігрантів переписали, видали нові паспорти, той, хто має рідню у місті або одразу стає до роботи—мав іти куди хоче, а безпритульні емігранти мали жити в гуртожитку при ОПРЕ, поки влаштують свої справи.

Бурулька, останнім одержавши паспорта, довго мняв його руками, нарешті насмілився спитати писаря.

— Мені вашої допомоги не гурт треба, допоможіть знайти мою дружину.

— Що ви кажете?— перепитав здивований писар.

— Ви чули. Я вимагаю цього, як емігрант.

— Може, ви хочете, щоб ми вас оженили?— сказав писар, хабно зареگотавшись.

Бурулька скипів, хотів щось дати на відсіч, але тільки махнув паспортом і пішов до гуртожитку...

Це була безмежно велика зала з сотнею залізних ліжок, де, крім дощок, не було нічого іншого, що хоч приблизно могло б нагадати постіль. На стіні висів портрет Миколи Другого, у куточку стояв віник. Більше не було нічого. Правда, під Миколою Другим застромлена була зів'яла троянда, а на дверях висів плакат з досить художнім написом по-російськи:

„Много пыли на улице,
Много грязи на пути,—
Вытирайте чисто ноги
Перед тем, как в дом войти“

Цього плаката завіз з Росії якийсь генерал, подарувавши його ОПРЕ, як характерну пам'ятку про покинену батьківщину. Його й прибили на дверях і ніхто не подумав, що на вулицях Берліна було куди охайніше, ніж у палаці того ж таки генерала.

Емігранти полягали на ліжках, дехто одразу заснув, одному Бурульці не спалось.

Він приїхав не спати, його турбувала доля Глафіри, де вона, що робить, її треба конче одшукати і зараз, не гаючи зайвої хвилини.

Сидів і розвивав плани. Він оголосить у пресі, далі найме цілий вертеп шпигунів, а ті не тільки Глафіру, а й макове зерно знайдуть на березі річки. Але для цього треба багато грошей...

— Але в мене є вони! — сказав Бурулька і, не одволюючи справи, пішов до ювелірного магазину.

Там показав свої діаманти, на мигах дав зрозуміти, що він їх обмінює на гроші.

Довго й уважно приглядались ювеліри до камінчиків, нарешті рішуче похитали головами, пояснивши, що діаманти фалшовані, їм нуль ціна або й того менше.

— Вам самим нуль ціна! — сказав Бурулька.

У другому магазині сказали те саме. Діамантам нуль ціна, як не менше.

Помітивши, що Бурулька ще таки не вірить — ювеліри показали справжні діаманти і тільки тоді він злякався. На йому лиця не було, увесь він тремтів, тепер прощай Глафіра, він залишився старцем, один у чужому місті, де все чуже, де на кожному кроці за ним підозріло стежить городовик, — прости господи, — його розтопчуть, вдалять у камінь, як комаху, і сліду його не залишиться.

Розбитий, знищений, непомітно прийшов до гуртожитку, упав на своє ліжко й одразу заснув.

Не прокидаючись проспав цілу ніч, а вранці з тупим болем у голові пішов у сусідню кімнату снідати.